

JAKUBINYI GYÖRGY

A SZENTÍRÁSFORDÍTÁS NEHÉZSÉGEI GYAKORLATI PÉLDÁKKAL SZEMLÉLTETVE¹

Az a tény, hogy ugyanazon a nyelven több fordítása is létezik a Bibliának, néha zavarja a Szentírás állhatatos olvasóit. Előfordult már, hogy a lelkész gondosan készült ünnepi prédikációjára, ám midőn felolvasta az evangéliumot, épp az a szó vagy kifejezés hiányzott az olvasmányból, amelyre beszédének egy részét építette. Már Lisieux-i Kis Szent Teréz, karmelita szerzetesrendi nővér (1873–1897), akit az „Egyház doktorának”, azaz a Katolikus Egyház tanítójának nyilvánítottak, meg volt döbbenve a francia nyelvű fordítások ellentmondásain. Ezért így nyilatkozott: „Csak az Égben fogjuk minden dolgok valóságát látni. A földön ez lehetetlen. Épp így van ez a Szentírás esetében is. Avagy nem elszomorító a fordítások minden különbözőségét látni? Ha pap lettem volna, hébert és görögöt tanultam volna, nem elégedtem volna meg a latinnal, és így megismertem volna a Szentlélek diktálta igazi szöveget.”²

A skolasztikus módszernek megfelelően, mielőtt a fordítások ellentmondásairól beszélünk, előbb határozzuk meg, hogy mi a bibliafordítás. Egy szakszótárt fogok idézni: „**A fordítás** az a folyamat, amely a híradást (az információt) átülteti, közvetíti (*translatio*) az egyik nyelvből egy másikba, szóban vagy írásban. A fordítás célja az, hogy a lehető legteljesebb mértékben egyenértékűen adja vissza a forrásnyelv értelmét a fordítás nyelvén, feltéve, hogy minden nyelv lefordítható az összes többi nyelvekre, ami nyelvészeti szempontból vitatható. A szöveg neme, szerepe és stíluszintje szerint megkülönböztetünk szóról szóra történő fordítást (*litteralis*) vagy inkább értelem szerinti fordítást, és szabadon közvetítő elbeszélést. A bibliafordítások története, a *Szeptuaginta*-fordítástól kezdődően napjainkig, a fordítási elvek és a nyelvészeti fővonalak változatosságát (sokféleségét) tükrözi, ami lehetővé tette, hogy a Biblia egyetlen szövege több mint ezer nyelvre lefordítható legyen.” (Paul-Gerhard Müller professzor)³

A magyar bibliafordítás történetét legutóbb a református Bottyán János írta meg (*A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982). Minden fordítót kétség gyötör: vagy szó szerint adja vissza a Szentírást, s akkor sokat kell magyarázkodnia, vagy pedig értelem szerint adja vissza – mintha magyarul

mondanánk! –, s akkor elvész az eredeti szöveg bibliai zamata, sok hagyományos szófordulata, amely viszont gazdagította anyanyelvünket, és belegyökerezett népi áhítatunkba. Ezt a kérdést sohasem lehet megoldani. A világ végéig minden bibliafordító az egyik vagy a másik megoldáshoz fog közelebb állni. A fordításban arany középút nincs.

A közszájon forgó olasz mondás: „*traduttore traditore*” (a fordító áruló) valamiképpen igaz. De lehet enyhíteni a közmondás keserűségén. Szent Jeromos, a biblikus tudományok védőszentje, a Nyugati Egyház által másfél évezredig használt latin *Vulgata* bibliafordítás szerzője (347–420), levelet írt Pammachiushoz a műfordításról.⁴ Vallja, hogy nem a szavakat, hanem az értelmet kell visszaadni. A Szentírás esetében azonban igyekszik a szóhűséget is betartani: „Én ugyanis nemcsak beismerem, hanem önként vállalom, hogy görög szövegek fordításakor nem szoról szóra, hanem gondolatról gondolatra fordítok, kivéve a Szentírást, amelyben még a szórend is titkos tanítást hordoz.”

A magyar fordító – s általában a fordító – keserves munkájáról a református Károli Gáspárt idézve az evangélikus Reményik Sándor így énekel: „Alkotni könnyebb: a szellem szabad, / A képzelet csaponghat szerteszét [...] A fordítás, a fordítás – alázat. / Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni, / Valaki mást, nagyobbát átkarolva, / Félig őt vinni, félig vele menni, [...] Amíg mennek, a kemény fordítónak / Tán verejtéke, tán vére is hull, / De türelmén és alázatán által / Az örök Isten beszél – magyarul!” (*A fordító*). Utolsó soraiiban az egyik első magyar bibliafordító s első bevezető-verselő, a katolikus Erdősi Sylvester János (1504–1552?) szavai visszhangoznak: „Próféták által szólt rígen néked a Isten / Azkit ígirt, imé, vígre megadta Fiát / Buzgó lílelkel szól most és néked ezáltal, / Kit hagyja, hogy hallgass, kit hagyja, hogy te kövess. [...] Azki zsidóul, és görögül és vígre diákul / Szól vala rígen, szól néked az itt Magyarul.”⁵

A következőkben szeretnék néhány példát adni a világhírű keresztény kiadványokban előforduló hibás fordításokból, amelyek még a teológiai gondolkodást, a szertartási gyakorlatot és az ikonográfiát is befolyásolták. A bibliai könyvek sorrendjében tárgyalom őket.

1. Ki tiporja szét a Sátán fejét?

1Móz 3,15: „Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.” A bűnbeesés után most ígéri meg először Isten a megváltást. Ezért ezt a szentírási verset „ősevangéliumnak” (protoevangelium) nevezzük. Csakhogy mivel a magyar nyelvben nincsenek nemek, így az „ő” egyaránt lehet férfi vagy nő. De ki ez a „ő”? Az asszony? Vagy ivadéka? Hittudományi szempontból nem is olyan fontos a kérdés, hiszen az ivadék az asszonytól származik; az asszony mindenképpen kígyótipró, akár személyesen, akár ivadékában.

Vita csak azért keletkezhetett a magyarázatból, mert az egyházatyák Szent Jeromostól kezdve mindig a Szűzanyát látták az „ő”-ben. Mária a sá-

tántipró asszony, karjában az isteni Megváltóval. Így ábrázolja őt a keresztény ikonográfia. Szent Jeromos kifejezetten Szűz Máriára vonatkoztatja a verset, mert nála az „ő” a latinban nőnemű: „*ipsa conteret caput tuum*”. A héberben hímnemű „ő” áll, s így nem az asszonyra, hanem a (hímnemű) ivadéokra vonatkozik. A görög nyelvű Szeptuagintában *autosz* olvasható (hímnemű „ő”), bár az ivadék a görögben semlegesnemű. Viszont ezzel fejezi ki, hogy férfi utódot ért rajta, nem pedig asszonyt. Az új Vulgata már *ipsummal* adja vissza, mert az „ivadék” szó a latinban semlegesnemű.

Megmásította volna Jeromos a Bibliát? Nem, mert a héber kéziratokban könnyen összetéveszthető a *váv* és a *jód* betű (csak hosszúságban különböznek). A két nem szerinti „ő” a héberben, egyetlen betűben különbözik. Jeromos tehát vélhetőleg olyan kéziratot használt, amelyben nem volt világos az „ő” alakja. Jeromost persze azzal a váddal is illették, hogy részrehajlóan, keresztény célzattal fordítja a héber szöveget. Csakhogy épp ezt nem tudják rábizonyítani. Szent Jeromos keresztény egyházatya ezért természetesen mindig meglátta a keresztény olvasat lehetőségét. Ezért idézi őt a II. Vatikáni zsinat is: „Mert a Szentírás nemismerése Krisztus nemismerése.”⁶

2. Jahvé vagy Jehova, vagy maga az Úr?

A 2Móz 3,14-ben olvashatjuk: „Isten ezt válaszolta: »**Én vagyok, aki vagyok.**« Azután folytatta: »Így beszélj Izrael fiaihoz: **Aki van,** az küldött engem hozzátok.«.” E fordítás kapcsán kövessük John L. McKenzie magyarázatát:

„JHWH” Izrael Istenének személyneve. Kiejtését a mai időkben rekonstruálták. A maszoréta bibliában, a héber Szentírás zsidó tudósok által rögzített szövegében négy írásjel (tetragramma) áll: a JHWH mássalhangzók, s alattuk az *Adonáj* („Uram”) magánhangzói, mert a zsidók tiszteletből az istennév helyett Adonájt mondtak. Így keletkezett nemzsidó részről téves olvasás folytán a „*Jehova*” név.

A név jelentése bizonytalan. Számtalan magyarázat-javaslat van, de nem megegyezők. A 2Móz 3,13–14 nem magyarázat, s nehéz lefordítani. A héber szövegben a kérdéses szövegrész első személyben áll – *ehjeh áser ehjeh* (a Szeptuagintában: „vagyok, aki van”), görögül: *Ego eimi ho ón*; a Vulgatában: *ego sum qui sum* („vagyok, aki vagyok”). P. Haupt nyomán sokan feltételezik, hogy a mondat eredetileg harmadik személyben állt volna – *jahveh áser jahveh*. A mai tudósok többsége összekapcsolja az *ehjeh* vagy *jahveh* formát a „lenni” ige régies alakjaival (*havah*). W. F. Albright és F. M. Cross szerint a név ennek az igének műveltető alakja (*hifil*), s azt jelenti: „aki életet ad.”

Albright szerint a Jahvé az eredeti névnek csak a töredéke – a teljes név *jahveh-áser-jihveh* („aki létrehozta azt, ami létrejön”) lett volna. Ez esetben az istennév a teremtésre utal. F. M. Cross változata szerint a Jahvé név az Él liturgikus címének része lett volna, például: *Él áser jahveh cebáot* („Él, aki létrehozta a seregeket”). Ha figyelembe vesszük a Szeptuaginta és a Vulgata fordítását, akkor az istennév a létet fejezi ki – Isten az, aki igazán van,

egyetlen, aki valóban „elohim”. (Ebből persze nem szabad arra következtetni, hogy a Biblia filozófiai alapon tanítja, hogy Isten lényege a lét.) Viszont ezek az etimológiai kutatások sem vezethetnek eredményre, mert ha ismerénk is a szó eredetét, nem biztos, hogy az izraeliták úgy értették volna, ahogy mi ma. A Szentírásban nyoma sincs a Jahvé név tudatos szófejtésének, s erre nem is alapozza teológiai felfogását. A név több mint 6700-szor fordul elő. Ez a leggyakoribb istennév (a többit együttvéve is meghaladja). Gyakran előfordul személynevek elején (Je-, Jehu-, Jeho-) vagy végén (-iah, -jah) pl. Élijáh. Jahvé tehát Isten izraelita neve, amely az Isten és választott népe kapcsolatát fejezi ki.

Eddig a magyarázat. A „Jehova” olvasat tehát mindenképpen téves. Héberül gyengén tudó és a zsidó szokást nem ismerő keresztény hebraisták tévedése. De a Jahvé is csak tudományos feltevés, még ha nagyon valószínű is. Zsidó testvéreink kértek, hogy ne használjuk sem a Jahvé, sem a Jehova nevet, mert számukra botrányos (az istennév kiejthetetlen). Nem volna-e jó visszatérni a kétezer éves gyakorlathoz, amelyben a őskeresztények a zsidó szokást követve mindenütt Urat olvastak, ahol az Ószövetségben Jahvé állt (Szeptuaginta: *Küriosz*; Vulgata: *Dominus*)? Ez volt a gyakorlat a II. Vatikáni zsinatig. De éppen a liturgikus gyakorlatban, a hitoktatásban stb. megmaradt ez az eljárás. A Tízparancsolatot például így kezdődik: „Én vagyok a te Urad, Istened” (jóllehet a héberben itt is „Urad” helyén „Jahvé” áll az Adonáj pontozásával). Megnyugtatóan szolgál, hogy az 1973-as katolikus Biblia következetesen az „Urat” használja.

3. Mózes szarvai

„Amikor Mózes lejött a Sínai-hegyről – a tanúság két kőtáblája Mózes kezében volt, amikor lejött –, Mózes nem tudta, hogy arcának bőre **ragyogott**, mivel vele beszélt” – olvashatjuk a **2Móz 34,29**-ben.

Az eredeti héberben a *káran* ige áll, amely a *kerep* – „szarv, szaru” szócsaládhoz tartozik. Az ige jelentése: sarvszerű sugarakat bocsát ki; sugároz; ragyog. A szemita képzelőtehetség a napsugarakat szarvhoz hasonlította. Így szokták a gyermekek is a Napot ábrázolni: a Napot körülvevő „szarvak” a napsugarakat jelképezik.

Csak Szent Jeromos Vulgatája fordította szöveghelyünket a szófejtés alapján *sarvval*: „*et ignorabat quod cornuta esset facies sua*” (és nem tudta, hogy arca felszarvazott). A Szent István Társulat által 1930-ban kiadott ószövetségi Szentíráshoz írt kísérőszövegében Takáts Ernő professzor már megjegyzi: „A latin fordítás a *sugárizik* szó helyett mind a három helyen (29, 30, 35. vers) szó szerint azt írja, hogy – fénysugarakból – szarva volt Mózes arcának: e kifejezés következtében szokták Mózes két szarvval ábrázolni.”

Azóta a latin egyházban Mózes képén, szobrán megjelent a szarvpár. A leghíresebb példa rá a római San Pietro in Vinculi (Bilincses Szent Péter) templomban, II. Gyula pápa síremlékén a Mózes-szobor, Michelangelo egyik remekműve.

4. A halál árnyékában

„Borítsa éjszaka és **sűrű sötétség**, nehezedjenek rá gomolygó fellegek, tartsa rettegésben nappali sötétség.” (Jób 3,5) Jób szenvedésének terhe alatt megátkozta születése napját. A régi fordításokban mindig „halál árnyéka” áll a „sűrű sötétség” helyén. Ez a kifejezés itt fordul elő először, de összesen 18-szor szerepel a zsidó Ószövetségben, ebből tízszer Jóbnál és négyszer a Zsoltároknakban (a leghíresebb például a Zsolt 23,4: „Még ha a halál árnyékában járnék is, nem félnék a bajtól, hisz te velem vagy.”)

A héber eredetiben a *cálmávet* szó áll, amely a héber nyelv szabályai szerint különös. Már a görög Szeptuaginta összetett szónak tekintette: *cálmávet*, és „halál árnyéka”-val fordította. Ebben követi a latin Vulgata is. Ma már a tudósok megegyeznek abban, hogy nőneme többes számú szó lehet, s ez esetben a *celem* szóval függ össze, amelynek jelentése: „homály, árny”. Az új Vulgata megtartotta a hagyományos „halál árnyéka” fordítást.

A keresztény hagyományban annyira otthonos a kifejezés, hogy nem hagyhatjuk ki imaszövegeinkből. De nem is kell, mert a két kifejezés értelme ugyanaz, nyelvhasználatunkat pedig 2300 év gyakorlata igazolja.

5. „Ha meg is öl engem, benne reménykedem!”

„Öljön hát meg! – kiált fel Jób (13,15) –. Úgy sincs semmi reménységem. De hogy utam igaz, azt kimutatom!” A közmondásszerűen „béketűrő” Jób a róla elnevezett könyv költői részében perbe száll Istennel. Ártatlanul szenved, s ezért Istent teszi felelőssé. Idézetünket Jób keserű kifakadásából emeltük ki.

Kis Szent Teréz még a régi Vulgatát olvasta, abban pedig ez áll: „Ha meg is öl engem, benne reménykedem, de megvédem előtte utaimat.” Számára a teljes Istenre-hagyatkozás szavai ezek: „Jóbnak az a szava: »Még ha Isten meg is ölné, akkor is remélnék benne«, magával ragadott gyermekkorom óta. De sok idő telt el addig, amíg megállapodtam a ráhagyatkozásnak ezen a fokán. Most itt vagyok, s a jó Isten tett ide. Karjaiba vett és ide helyezett...” (CJ 7.7.3 = Utolsó Beszélgetések, Róma 1974, 39). Mennyire csodálkozna Kis Szent Teréz, ha ma ezen a helyen nem találná a Szentírásban ezt a mondatot – legalábbis nem abban az értelemben.

Az eredeti héber szövegben az áll, amit az első bekezdésben idéztünk (Biblia 1973). De úgy látszik, hogy már a zsidó maszoréták (szentírástudósok) megbotránkoztak Jób elkeseredett kifakadásán, és a lapszélén javítanak: a „nem” helyett „benne” olvasandó! (A héberben mindkettő kiejtése: *ló*, de eltérő írással; az ilyen javítások tudományos zsidó neve *kere* és *ketiv*, vagyis „olvasd” és „írva van”.) Ne csodálkozzunk, ha Szent Jeromos Vulgatája a zsidó rabbik javítását követi, mert számára a rabbinikus javított szöveg nagy tekintély volt. Az így nyert javított szöveg ebben az esetben keresztényibb is lett. De nem mi, keresztények javítottunk a szövegen. Önmagában véve nem is olyan lényeges az eltérés a két változat között, ha figyelembe vesszük a teljes szövegösszefüggést.

6. Átlyukasztották kezemet és lábamat?

„Kutyák falkája ólálkodik körülöttem, s gonosztevőknek serege zár körül. Kezemet és lábamat összekötötték. Megszámálhatom minden csontomat.” – olvashatjuk a **Zsolt 22,17-18a**-ban.

Az ún. messiási zsoltárok létét a józan szentírás-magyarázat nem vonja kétségbe. Azt azonban már vitatják, milyen értelemben messiási a zsoltár, közvetlenül, közvetve, előképesen, egyszerre a múltra és a jövőre vonatkozik-e? Még abban az esetben is vitatni lehet ezt, amikor az Újszövetség kifejezetten Krisztusra vonatkoztatva idézi a jövendölést. Ilyen a 22. (21.) zsoltár is. Szenedő igazról szól. Első sorát egyenesen a kereszten haldokló Úr Jézus idézi („Istenem, Istenem...”). A zsoltár több versét idézi Jézus szenvedéstörténete a négy evangéliumban, de éppen ezt a verset – a 17–18.-at – nem idézi, jóllehet éppen a szenvedéstörténethez talál. A szenedő igaznak átlyukasztják kezét és lábát, annyira sovány, megkínzott, hogy meg lehet számlálni csontjait.

A héber eredetiben ez áll: „mint az oroszán, kezeim és lábaim, megszámlálom minden csontomat.” A minket érdeklő részt azonban már a Szeptuaginta – és nyomában a Vulgata – így fordítja: „átlyukasztották kezemet és lábamat.” A magyar fordítás mai tudományos feltevést követ, amikor sem „mint oroszán”, sem „átlyukasztották” szóval, hanem „megkötötték” igével adja vissza a megromlott héber szót. Biztos az, hogy az igaz szenvedéséről van szó, aki vagy maga a Megváltó, vagy a Megváltó előképe. Ezért az új Vulgata megtartotta a hagyományos, több mint 2300 éves Szeptuaginta fordítást.

7. Az erősek kenyere

„Mannát hullatott az égből eledelül, égi kenyeret adott nekik. Az erősek kenyerét ette az ember, ételt küldött nekik bőségesen.” (**Zsolt 78,24-25**)

A 78. (77.) zsoltár a pusztai vándorlás eseményeiről elmélkedik. Szakaszunk a mannáról beszél, amelyet a késői költészet kiszínezett. A maszoréta Szentírásban *lechem abirim* áll, amelyet már a Szeptuaginta így fordít: *árton ángelon* („angyalok kenyerét”), s ezt követi a Vulgata is: *Panem angelorum*. Keresztény eukarisztikus költészetünkben és a liturgiában ez lett az Oltáriszentség egyik jelzője: „angyalok kenyere”. A zsidó hagyomány úgy értelmezte, hogy a mannát a harmadik égboltban angyalok örölték.

A héber *abirim* jelentése: erősek, bátrak, hatalmasok, előkelők. A héber Szentírásban ez vonatkozhat emberre, állatra, angyalra. Az összefüggés alapján itt az Isten mennyei udvarában szolgálatot tevő „erős” angyalokról van szó. Az „erősek kenyere” tehát szó szerinti fordítás, míg az „angyalok kenyere” az értelmét követi. Mindkettő helyes. Ezért az új Vulgata is megtartotta „az angyalok kenyerét” (*panem angelorum*).

8. Siralomvölgy

A **84. zsoltár** 7. verse így szól: „Ha végigvonul a Baka-völgyön át, az a források völgyévé változik, a korai eső áldás bőségébe öltözteti.”

A Vulgata „siralomvölgyről” beszélt: *In valle lacrimarum, in loco quem posuit* (tulajdonképpen: „könnyek völgye”). A Neovulgata (1979) már nem így érti: *Transeuntes per vallem sitientem in fontem ponent eam* („Áthaladva a szomjas völgyön, forrássá teszik azt”). Kérdésünk: Hogyan lett a Baka-völgyből siralomvölgy?

Az eredeti héber szövegben *émek habbáché* áll: „a Báchá völgyében”. A szó ötször fordul elő a maszoréta Szentírásban (2Sám 5,23–24; 1Krón 14, 14–15 és a mi helyünk). Négy esetben egyfajta balzsamfát jelent. Mivel a szótó a sírással függ össze (héberül: *báchá*), a fa nevét éppen a gyantaserű balzsamból (a fa „könyveiből”) eredeztetik. A völgyet erről a fáról nevezhették el. A kommentárok megpróbálják azonosítani a Baka-völgyet valamelyik Jeruzsálem környéki völgygel. Ez már azonban nem érinti a zsolttáros mondanivalóját.

A jeruzsálemi zarándokok nehéz terepű völgyön mentek át (sírtak), de a zarándoklat boldog tudata „üditő források völgyévé” varázsolta a nehézséget. A korai eső is virágzóvá varázsolta a szomjazó völgyet. Most már a természet is kifejezte a zarándokok érzelmeit. Annyi biztos, hogy ez a vers értelme, mert az egész 84. zsolttár erről szól: a zarándok vágyakozik a jeruzsálemi szentély után.

Szent Jeromos és az egyházatyák óta hagyományos a „siralomvölgy”-értelmezés. Megőrzi a szöveg ősi zamatát. Az egyik Mária-antifónában bekerült a liturgiába is: „E siralomnak völgyében, kik kesergünk nagy ínségben.” A somlyói zarándok pedig hálás szívvel éneklí: „E siralom völgyében, az élet tengerén...”, anélkül, hogy vitatnia kellene a zsolttárbeli Baka-völgy értelmezését.

9. Isten a keresztfán uralkodik

Szent Venantius Fortunatus püspök (meghalt 600 után) híres himnuszát – a *Vexilla Regis prodeunt* („Királyi zászló jár elől” vagy „Király zászlói lengenek”) – a nagyhéten, nagypénteken és a Szent Kereszt ünnepén énekeljük. A 3. versszak Sík Sándor fordításában: „Az ősi jóslat itt betelt, Mit a hú Dávid éneklét: »Az Úr, halljátok nemzetek! Kereszten trónol köztetek«” (Szent vagy, Uram 82; Éneklő Egyház 79). A költő a Zsolt 96,10-re utal, amely a régi római zsolttárkönyvben így állt: „Dicite in gentibus: Dominus regnavit a ligno” (hirdessétek a nemzetek közt: Uralkodik az Úr a fáról). A Psalterium Romanumnak ezt a betoldását Szent Jeromos meghagyta. Az egyházatyák Szent Jusztintól kezdve mind ismerték, és Krisztus győzelmes keresztfének megjövendölését látták benne. Mivel a zsidó szövegben nem szerepel, Szent Jusztin egyenesen azzal vádolja a zsidókat, hogy kitörölték a szót szövegükből, mert az Krisztus keresztfét bizonyítja: „És a Dávid által mondott 95. zsolttár szavaiból ezt a csekélységet ők elhagyják: »a fáról«, merthogy ő azt mondja: Mondjátok el a pogányok között, az Úr uralkodik a fáról, de ők ezt így adják tovább: Mondjátok el a pogányok között, az Úr uralkodik.”⁷

A „fáról” betoldás nem szerepel a maszoréta Bibliában, sem a Szeptuagintában, sem a Vulgatában, csak a Vulgatát megelőző latin szentírásfordítások némelyikében (Vetus Latina) és a Szeptuaginta néhány kódexében. Különben a zsoltárt az 1Krón 16 is közli, s a 13. versben ott sem szerepel a „fáról” szó.

Szent Jusztin óta annyira hatott a keresztény értelmezés, hogy a bizánci művészetben megjelent a kereszten királyi koronával uralkodó Jézus ábrázolása. Assisi Szent Ferenc nem tudta elviselni ezt a fajta ábrázolást, mert a megtestesülést komolyan vette.⁸

Később, amikor feledésbe merült az igazi teológiai értelme – a jánosi evangélium szerint Krisztus már a kereszten megdicsőült, uralkodik –, kapcsolatba hozták egy legendás szenttel: „Virgo fortis” (latin: „bátor hajadon”). „Szent Wilgefortis legendás női szent, akit a 2. században pogány apja keresztre feszítettett, miután tisztasága védelmében szakálla nőtt. Románkori feszületek adtak tápot ennek a legendának, amelyeken Krisztus hosszú övvel megkötött köntösben látható. Ezt később félreértve női ruhának nézték.”⁹

10. A szűz fogan

„Ezért a Úr maga ad nektek jelet: íme, a szűz fogan, fiút szül, és Immánelnek nevezi el” – olvashatjuk az **Ézs 7,14**-ben.

Ézsaiás híres messiási jóvendölését idézi Mt 1,23, jelezve, hogy a prófécia szó szerint beteljesült. Szűz Mária férfi közreműködése nélkül, a Szentlélek erejéből foganta Fiát, Jézust. Így lett testté az Ige, Szűz Mária Szepplőtelen Szíve alatt. És így lett édesanyává az örök Szűz.

A nehézséget azok támasztják, akik az eredeti héber szöveget idézik. Ott ugyanis nem a héber „szűz” (*bötulá*) szó áll, hanem az *álmá*, amely fiatal, férjhez adandó leányt jelent, függetlenül szűzi voltától. Ezért sok magyarázó arra gondolt, hogy a próféta abban látja a jelet – amelynek közvetlen, konkrét jelnek kellett lennie abban az időben, amikor veszélyben forgott Dávid királyi családjának fennmaradása –, hogy egy királylány fogan és megszüli a trónörököst, aki egyúttal előre jelzi a királyi Messiás születését is.

De már a Szeptuagintában – a Kr. e. 2. században élő, görögül beszélő egyiptomi zsidók részére – szövegünket úgy fordították, hogy a héber szó alatt szüzet értettek (görög: *parthenosz*). A Vulgata is – és nyomában a keresztény bibliafordítások – mindig szüzet értettek alatta. Végeredményben a „szűz” és a „férjhez adandó fiatal lány” egyáltalán nem ellentmondás, sőt eszményi összekapcsolás. A Szeptuagintára visszamenő zsidó értelmezés és a mindenkori keresztény magyarázat éppen abban látta az isteni jelet, hogy szűz fogan, és fiat szül, akinek személyében maga az Isten lesz velünk (héberül: *Immánu-Él* = „velünk az Isten”).

11. Hétszer vagy hetvenhét-szer kell megbocsátani?

„Akkor odalépett hozzá Péter és megkérdezte: »Uram, ha vét ellenem embertársam, hány-szor kell neki megbocsátanom? Talán hétszer?« »Mon-

dom neked – felelte Jézus –, nem hétszer, hanem hetvenhétszer.«” (Mt 18, 21-22). Péter apostol nagylelkű: kész hétszer megbocsátani, de úgy gondolja, hogy ezzel kimerítette a nagylelkűséget. Mindennek van határa. S Jézus válasza nem matematika, mert a nagy szám csak azt jelenti: a szeretet végtelen, nem ismer korlátot, mindig megbocsát.

Martin Luther így fordította: („*siebzimal siebenmal*”) „hetvenszer hétszer” – vagyis 490-szer. Pedig a Vulgatában *septuagies septies* áll, amely csakis 77-szer. Az evangélikus kézikönyv¹⁰ is megjegyzi, hogy Luthert félrevezette a görög nyelvgyakorlat: a szorzószámneveknél csak az egyiket kell szorzó alakba tenni, a másik törzsszámnév marad. Itt a görög szentszövegben ez áll: *hebdomekontákisz heptá* (szó szerint 70×7, de a nyelvtani gyakorlat szerint: 77-szer).

A hagyományos 77-szer magyarázatot az is alátámasztja, hogy az Úr Jézus itt kifejezetten Lámech bosszújára utal: „Ha Káint hétszer bosszulják meg, Lámechet hetvenhétszer” (1Móz 4,24). Jézus megfordítja a bosszú mértékét: nem bosszút állni kell hetvenhétszer, hanem megbocsátani.

12. Tengercsillag

„... és Máriának hívták” (Lk 1,27). A Szentírásban nyolc nő hordja a Mária nevet. Az első Mária Mózes és Áron nővére (4Móz 26,59). Héberül *Mirjám*, görögül *Mária(m)*. Rózsa Huba Bardenhewert idézi, aki hatvan magyarázatot tart számon,¹¹ de a legvalószínűbb jelentése: úrnő vagy látnok.

Szent Jeromos mint – abban a korban ritka – „*homo trilinguus*” kedvelte a szófejtést. Több Mária-névmagyarázata is van. Az egyik: *stilla maris* = „tenger csöppje”.¹² Később másolási hibaként – alkotó módon¹³ – a *stilla* helyébe *stella* került, s így született meg a „tengernek csillaga” fordítás. Szent Izidor már ismeri ezt a magyarázatot a 7. században.¹⁴ A szónokok kihasználták ennek a megszólításnak érzelmi, fényteltetésű tartalmát, amely nemcsak a jámbor hajósoknak és a „siralomvölgy” keresztényeinek volt vezéricsillaga, hanem, például Clairvaux-i Szent Bernátnak is (megh. 1153). Népszerűsítette talán a 7–8. századból ismeretlen szerzőtől származó gyönyörű esti himnusz, az *Ave maris stella*, amelynek magyar népénekfordítása: „Üdvözlégy Mária, tengernek csillaga, Mindenkor Szűzanya, mennyország kapuja”.¹⁵

13. Egy nyáj vagy egy akol?

„De más juhaim is vannak, amelyek nem ebből az akolból valók. Ezeket is ide kell vezetnem. Hallgatni fognak szavamra, s egy nyáj lesz és egy pásztor.” – olvassuk a Jn 10,16-ban.

Az Úr Jézus a jó Pásztorról beszél Jeruzsálemben. Követői egyek lesznek, és ő lesz a pásztoruk. De milyen egységről beszél? Egy nyáj és egy pásztor – nagyon világos hasonlat. Nem arról beszél, hogy több nyáj – vö. keresztény egyházak, felekezetek – egy akolban, egy pásztor alatt közösségben él, hanem egy nyáj és egy pásztor lesz.

De éppen a régi Vulgata ezt írja: *et fiet unum ovile et unus pastor* („és egy akol lesz és egy pásztor”). A görög eredeti világos: van külön szava az akolra (*aulé*), és külön szava a nyájra (*poimné*). Itt a „nyáj” szerepel. Ezért az új Vulgata már így fordítja: *et fiet unus grex, unus pastor* („és egy nyáj lesz, és egy pásztor”). A görög *poimné*t semmiképpen sem lehet „akkollal” fordítani. Ha aktualizáljuk a perikópát, világos, hogy a keresztény egység, amelyért Jézus könyörög, nem az egy akol több nyájjal – amilyen az Egyházak Világtanácsa Genfben –, hanem „egy nyáj és egy pásztor”, amint az erdélyi román görög katolikus énekekben is az ószláv nyomán „*o turmă ș-un păstor*” áll.¹⁶

14. A halál bilincsei

Az Apostolok Cselekedetei 2. fejezetének 24. verse szerint „az Isten [...] feloldotta a halál bilincseit és feltámasztotta.”

Az idézet Szent Péter első püünkösi beszédéből van. Jézus feltámadásáról beszél, akit nem tarthattak lekötve a halál bilincsei. Csakhogy a görögben nem „bilincsek”, hanem „vajúdások” állnak, tehát „a halál gyötrelmeitől” oldotta fel Isten Jézust.

A kép az Ószövetségből származik. A zsolttárakban szerepelnek „a halál bilincsei (kötélékei)” (Zsolt 18,5; 116,3). Mivel a héber szó *chevel* („kötél”) rokonhangzású a *chavel* („vajúdás”) szóval, már a Szeptuaginta a megadott zsolttárhelyeken a „kötél”) helyett „gyötrelmről” beszél. Ezt követi az Újszövetség is. A lényegesen nem változtat, viszont a kifejezés világosabban utal a Messiás dicsőséges második eljövételét megelőző „gyötrelmekre” (vajúdársra). Ezért az ApCsel 2,24 fenti fordítása nem felel meg a szövegűségnek. Helyes viszont a Károli-fordítás: „a halál fájdalmaít megoldván”. Nincs szó fordítási tévedésről. A konkrét szemita kifejezést a görög olvasó számára érthetőbb elvont fogalommal helyettesítették, amely magában foglalja az előbbit is.

Jegyzetek

¹ Rövidített, román nyelvű változata elhangzott Kolozsváron, 2001. november 28-án, dr. Jakubinyi Györgynek, Gyulafehérvár római katolikus érsekének, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen *doctor honoris causa* címmel történt kitüntetése alkalmával. A román bibliafordításokra vonatkozó utalásokat kihagytuk. Helyettük – kisebb módosításokkal – átvettük a szerző magyar szentírásfordításokra utaló, és több gyakorlati példát felsoroló tanulmányát a *Keresztény Szó* (Katolikus kulturális havilap) XIII. évf. 6. szám, 1–6. oldalairól. (A szerk.)

² „*C'est seulement au Ciel que nous verrons la vérité sur toute chose. Sur la terre, c'est impossible. Ainsi, même pour la Sainte Écriture, n'est-ce pas triste de voir toutes les différences de traduction. Si j'avais été prêtre, j'aurais appris l'hébreu et le grec, je ne me serais pas contentée du latin, comme cela j'aurais connu le vrai texte dicté par l'Esprit Saint.*” CJ 4.8.5 des Derniers Entretiens, in: Sainte Thérèse de l'Enfant-Jésus et de la Sainte Face, *Oevres complètes*. Paris Cerf/DDB 1992, 1076

³ „**Übersetzung**, die: Vorgang der Übertragung (Translation) einer Information aus einer Sprache in eine andere Sprache in mündlicher oder schriftlicher Form. Ziel der Ü. ist eine

möglegst äquivalente Sinnwiedergabe mit Formwiedergabe der Quellsprache in der Zielsprache, vorausgesetzt, das alle Sprachen in alle anderen Sprachen übersetzbar sind, was linguistisch umstritten ist. Man unterscheidet je nach Textsorte, Funktion und Stilebene eine wortwörtliche (literale) oder mehr sinngemäss-paraphrasierende Übertragung und eine freie Nachdichtung. Die Geschichte der Bibelübersetzungen seit der Septuaginta bis heute spiegelt die Vielfalt der Übersetzungsprinzipien und linguistischen Leitlinien, die möglich waren, um den einen Text der Bibel in mehr als tausend Sprachen zu übersetzen." in: Paul-Gerhard Müller, *Lexikon exegetischer Fachbegriffe*, Stuttgart Verlag KBW 1985, 250.

⁴ Szent Jeromos: *Nehéz az emberi léleknek nem szeretni*. Budapest, 1991. 87-100.

⁵ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982. 39.

⁶ Comm. In Ps. Praef. In: *Dei Verbum* 25. Eredetije: „*Ignoratio enim Scripturarum ignoratio Christi est.*”

⁷ *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* 73, 1. Ókeresztény írók. Budapest, 1984. VIII. 228.

⁸ Vö. a *Fratello Sole, Sorella Luna* c. filmével.

⁹ Seibert, J. (szerk.), *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 320.

¹⁰ Blass, Fr. – Debrunner, A. – Rehkopf, Fr., *Grammatik des nt. Griechisch*, Göttingen, 1976. 200.

¹¹ Liptay – Rózsa, *Krisztus Jézus született*. Budapest, 1978. 88.

¹² Migne, *Patrologia Latina* 23. 886.

¹³ Ld. H. Lausberg szöccikkét a *Lexikon für Theologie und Kirche* I. kötetének, 1142. oldalán.

¹⁴ Orig. 7, 10, 1.

¹⁵ *Szent vagy, Uram* 196.; *Éneklő Egyház* 238.

¹⁶ *Carte de rugăciuni, întocmită de P. Petru Tocănel*, Roma. 1970. 455.

(Forrás: Fila Béla – Erdő Péter (szerk.), *Teológus az Egyházban. Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából*. In: *Studia Theologica Budapestinensia* 12. Márton Áron Kiadó, 1995. Rövidített változat.)

SZTANKÓCZY ZOLTÁN*

A MA ÉS A HOLNAP UNITARIZMUSÁRÓL

Megköszönöm azt a kitüntető bizalmat, amelynek alapján a Magyarországi Unitárius Egyház felkért arra, hogy vállaljam el az unitarizmus jelenéről és jövőjéről, mai és holnapi helyzetéről és feladatáról megformált gondolataim előadását. Annál is inkább megtisztelő ez a felkérés, minthogy személyemben egy világi hívőre és nem a lelkészi kar képviselőjére esett a választás. Érthető, ha ilyen körülmények között magam nagyon is jól átérzem annak fontosságát, hogy ilyen nagytekintélyű hallgatóság előtt hogyan fogalmazom meg mindazt, amit elmondandó leszek. Ugyanakkor laikus világi

* 2002. május 4-én Budapesten elhunyt Sztankóczy Zoltán testvérünk. Ezzel az előadásával kívánjuk emlékét idézni.